

OCHRANA KULTÚRNEHO DEDIČSTVA V PRÍPADE OZBROJENÉHO KONFLIKTU

Mgr. Kristína **ORAVCOVÁ**

ÚVOD

Kultúrne dedičstvo predstavuje bohatstvo celého ľudstva. Ide o súbor hmotných, hnutelných, nehnuteľných, ako aj nehnuteľných predmetov, ktoré sú spájané s tvorivou ľudskou činnosťou dokladujúcou historický vývoj ľudstva. Kultúrne pamiatky sú predovšetkým sústavou symbolov, s ktorými sa identifikujú konkrétne ľudské spoločenstvá. Prostredníctvom nich vnímajú svoju vlastnú kultúru, ale aj kultúru iných spoločenských celkov. Sú neoceniteľným a nenahraditeľným vlastníctvom každého národa, ale aj celého ľudstva. Ich hodnota je stanovená spoločnosťou, ktorá určuje špecifické prvky svojej kultúry. Každá spoločnosť má svoje vlastné kultúrne odlišnosti, ktoré sa prejavujú v ich kultúrnom dedičstve. Tie sa netýkajú len štátov a národov, ale aj každej menšiny. Dôležitou úlohou kultúrneho dedičstva je pripomínanie si vlastnej minulosti. V každom človeku pomáha rozvíjať vlastenectvo a pocit spolupatričnosti. Aj preto sa predmety kultúrnej hodnoty stávajú častým terčom útokov v prípade ozbrojeného konfliktu. Ozbrojené konflikty majú často diskriminačný charakter, kedy sa jedna strana konfliktu snaží o vyhladenie druhej. Jednou z možností ako podkopať morálku protivníka je zaútočiť na jeho kultúrne pamiatky. Zničením predmetu kultúrnej hodnoty sa totiž neničí len samotný objekt, ale aj to čo symbolizuje, teda jeho spätosť s minulosťou národa. Tým toto spojenie zaniká a narúša sa národná identita. Každý zánik objektu kultúrneho dedičstva je tak aj zánikom kúska ľudskej minulosti. Je preto veľmi dôležité kultúrne dedičstvo chrániť, a to najmä v prípade ozbrojeného konfliktu.

1 KULTÚRNE DEDIČSTVO

Podobne ako pri iných kultúrnych kategóriách aj kultúrne dedičstvo má rôzne definície. Všetky závisia na vnímaní kultúry konkrétnymi spoločenstvami v konkrétnom čase. Kultúrne dedičstvo sa preto stále vyvíja na základe aktuálneho spoločenského kontextu a sociálnej identity. V zásade teda ide o systém hodnôt, noriem, vzorov a ideí kolektívneho vlastníctva. Tie sa prejavujú ako výsledky materiálnej a duchovnej činnosti členov spoločnosti, ktoré sú odovzdávané nasledujúcim generáciám. V stručnosti ide o odkaz minulosti pre budúcnosť. Tento systém však musí byť danou spoločnosťou prijatý. Súčasťou kultúrneho dedičstva sa môže stať iba vtedy, keď je prijatý spoločnosťou. Každá spoločnosť si prijatím vlastného kultúrneho dedičstva vytvára svoju identitu, ktorá ju odlišuje od zvyšku sveta.

V minulosti platilo, že súčasťou kultúrneho dedičstva boli iba hmotné objekty. Týkalo sa to umeleckých predmetov, archeologických lokalít či historických monumentov. Postupom času sa však ako súčasť kultúrneho dedičstva začala chápať aj ľudová kultúra a rôzne iné nehnuteľné prvky identifikujúce konkrétne spoločenstvá. Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva z 28. februára 2001 uvádza, že: „*kultúrne dedičstvo je nenahraditeľným bohatstvom štátu a jeho občanov, je dokladom vývoja spoločnosti, filozofie, náboženstva, vedy, techniky, umenia, dokumentom vzdelanostnej a kultúrnej úrovne slovenského národa, iných národov, národnostných menšín, etnických skupín a jednotlivcov, ktorí žijú alebo v minulosti žili na území Slovenska.*“

Obrázok 1: Pamiatky svetového kultúrneho dedičstva

Nehmotné kultúrne dedičstvo predstavujú najmä zvyky a tradície, teda pamiatky, ktoré nemajú hmotnú podstatu. Medzi pamiatky nehmotného dedičstva patria napríklad piesne, zručnosti, remeslá, obyčaje, slávnosti, vedomosti a jazyk, ale aj artefakty, nástroje a predmety využívané pri prezentácii nehmotnej kultúry. Napríklad kroje môžu byť súčasťou nehmotného kultúrneho dedičstva napriek tomu, že majú hmotnú podstatu. Nejde totiž o nejaký jeden konkrétny kroj, ale o celú kultúru a tradície, ktoré sa spájajú s nosením tohto konkrétneho odevu. Nehmotné kultúrne dedičstvo sa odovzdáva z generácie na generáciu. Poskytuje pocit identity, podporuje kultúrnu rozmanitosť a pestuje úctu k ľudskej tvorivosti. Nie je však nemenné, pretože sa prispôbuje okolitému prostrediu a vývoju. Na ochranu týchto rozmerov ľudskej kultúry bol v roku 2003 podpísaný Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva. Pre potreby tohto dokumentu boli celosvetovo vytvorené aj zoznamy nehmotného kultúrneho dedičstva.

Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva obsahuje 730 prvkov. Slovensko je v ňom reprezentované deviatimi položkami: fujara, terchovská muzika, gajdošská kultúra, bábkarstvo na Slovensku a v Čechách, horehronský viachlasný spev, modrotlač, drotárstvo, sokoliarstvo a tradície spojené s chovom koní plemena Lipican. Pre potreby celosvetového zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva boli vytvorené aj národné zoznamy. Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska obsahuje záznamy, ktoré sa všeobecne považujú za tradičnú slovenskú ľudovú kultúru. Slovenský reprezentatívny zoznam obsahuje 41 záznamov. Okrem vyššie spomenutých deviatich zápisov v celosvetovom zozname sa v ňom

nachádzajú napríklad aj črpáky, čičmianske ornamenty, banskoštiavnický Salamandrový pochod, vysokohorské nosičstvo, betlehemske hry na strednom Slovensku či gubárstvo (tkanie a úprava vlnenej tkaniny s vkladným vlasom).

Obrázok 2: Gubár Ľudovít Kováč pri procese tvorby guby

Zmluvné strany pri podpise Dohovoru na ochranu nemotného kultúrneho dedičstva ustanovili, že bude zriadený aj Zoznam nemotného kultúrneho dedičstva, ktoré si vyžaduje naliehavú ochranu. Zahŕňa prvky, ktoré sa nachádzajú napríklad vo vojnových zónach alebo sú príliš ohrozované globálnymi zmenami. Na tento zoznam je dnes celosvetovo zaradených vyše 80 položiek, ktorým hrozí zánik.

Hmotné kultúrne dedičstvo tvoria pamiatky hmotnej podstaty, ktorá ich vystihuje. To znamená, že nejde o nástroje, ktoré sú využívané na prezentáciu nemotného dedičstva, ako napríklad hudobné nástroje. Sú to iba konkrétne výtvary ľudskej spoločnosti, ktoré pripomínajú jej históriu. Ide o hnutelné i nehnutelné hodnoty, ktoré majú veľkú dôležitosť pre kultúrne dedičstvo národov. Patria medzi ne architektonické, umelecké alebo historické pamiatky, a to náboženské i svet-ské. Súčasťou týchto pamiatok sú napríklad aj archeologické náleziská a stavebné celky, ktoré sú historicky alebo umelecky zaujímavé. Netreba zabúdať ani na umelecké diela, rukopisy, knihy, ale aj vedecké zbierky a zbierky kníh, archíválií alebo reprodukcí. Pod kultúrne dedičstvo sa radia aj budovy, ktorých úlohou je zachovávať a vystavovať hnutelné kultúrne hodnoty ako sú múzeá, veľké knižnice a archívy. Zaradujú sa sem aj úkryty určené na uschovanie hnutelných kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu a strediská zahŕňajúce značný počet kultúrnych hodnôt, nazývané „strediská kultúrnych pamiatok“.

Všetky pamätihodnosti hmotného kultúrneho dedičstva sú rozdelené do štyroch fondov. Každý fond spravuje určitú kategóriu hmotného kultúrneho dedičstva. Pamiatkový fond zahŕňa pamiatky a pamiatkové územia. Ide napríklad o budovy, parky, sochy alebo obrazy. Zbierkový fond obsahuje múzejné a galerijné predmety. Radia sa sem všetky zbierkové predmety v múzeách a galériách. Archívny fond sa skladá z archívnych dokumentov a zbierok. Patria sem tiež filmové a zvukové dokumenty. O archívny fond sa stará sústava archívov. Knižničný fond tvoria knihy, noviny a časopisy, normy, patenty, rôzne písomnosti a iné tlačoviny. Spravuje ho sústava knižníc na Slovensku.

2 OCHRANA KULTÚRNEHO DEDIČSTVA V PRÍPADE OZBROJENÉHO KONFLIKTU

Šiesty oddiel ústavy Slovenskej republiky hovorí o ochrane životného prostredia a kultúrneho dedičstva. Každý obyvateľ Slovenskej republiky má ústavnú povinnosť nielen chrániť kultúrne dedičstvo, ale ho aj zveľaďovať. Znamená to, že nesmie svojim konaním, ale aj nečinnosťou dopustiť, aby sa poškodzovali kultúrne pamiatky alebo aby sa ohrozovalo nehmotné kultúrne dedičstvo. Na štátnej úrovni sa na ochrane kultúrneho dedičstva podieľa najmä Ministerstvo kultúry SR, jemu podriadené úrady a Policajný zbor SR. Úlohou ministerstva kultúry je predovšetkým zabrániť ďalšej degradácii pamiatok. Deje sa tak vďaka rozvíjaniu projektov, ako napríklad Obnovme si svoj dom. Vďaka podobným projektom je možné reštaurovať a rekonštruovať národné kultúrne pamiatky. Členstvom v medzinárodných organizáciách sa Slovenská republika zaviazala aj k ďalším povinnostiam v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva. Na internacionálnom poli zabezpečuje ochranu kultúrneho dedičstva predovšetkým UNESCO.

Obrázok 3: Logo Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru

Snahy o zachovanie významných kultúrnych hodnôt jednotlivých krajín siahajú do 15. storočia. Systematická a inštitucionalizovaná ochrana je však badateľná najmä na prelome 18. a 19. storočia v západnej Európe. Aj známy román Victora Huga Chrám Matky Božej v Paríži vznikol hlavne kvôli autorovej snahe zachrániť chátrajúcu katedrálu Notre Dame poškodenú počas Veľkej francúzskej revolúcie. Uvedomenie si potreby chrániť kultúrne pamiatky aj na medzinárodnej úrovni prichádza na konci 19. storočia. V roku 1899 a 1907 vznikli prvé Haagske dohovory o ochrane kultúrnych statkov počas nepriateľských akcií. Venujú sa pozemnému a námornému konfliktu, pričom vyzývajú zmluvné strany, aby čo najviac šetrili historické pamiatky. Už v týchto prvých dokumentoch sa objavila požiadavka na riadne označovanie pamiatok.

Situácia v ochranárskych kruhoch sa skomplikovala najmä prvou svetovou vojnou. Mnoho historických pamiatok bolo využívaných ako vojenské ciele. V roku 1933 bola prijatá Aténska charta, ktorá obsahovala zásady výstavby miest. Súčasťou nových urbanistických pravidiel bola aj klauzu-

la o obnove zničených historických objektov. Významným medzníkom v oblasti ochrany kultúrnych pamiatok bol Washingtonský pakt z roku 1935. V ňom sa prvýkrát objavuje návrh tzv. zástavy mieru, ktorou sa majú pamiatky označovať. Tento pakt však nebol prerokovaný na celosvetovej úrovni pre blížiacu sa hrozbu ďalšieho celosvetového vojnového konfliktu. Do platnosti vstúpil iba na americkom kontinente. Napriek tomu sa stal základom pre ďalšie rokovania.

Vojnové konflikty najlepšie ukázali, aké krehké sú kultúrne pamiatky a aké jednoduché je ich zničiť. Ničenie kultúrneho dedičstva počas druhej svetovej vojny viedlo po jej skončení k vytvoreniu viacerých dokumentov zameraných na jeho ochranu. A to aj v prípade ozbrojených konfliktov. Dôležitým medzníkom bolo založenie Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (ďalej len „UNESCO“) v roku 1945. UNESCO malo za úlohu vytvoriť Zoznam svetového dedičstva. Okrem súpisu pamiatok mal zoznam slúžiť aj na identifikovanie objektov, ktoré je potrebné chrániť počas útokov.

Obrázok 4: Svetové dedičstvo UNESCO

Zaradením jednotlivých pamiatok do tohto zoznamu sa štáty zaviazali k ich skutočnej ochrane. Napriek tomu však ničenie kultúrneho dedičstva pokračovalo. V roku 1954 bola preto zvolaná medzinárodná konferencia do holandského Haagu. Na nej bol prijatý Dohovor o ochrane kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu, známy ako Haagsky dohovor (ďalej len „Dohovor“). Išlo o prvú medzinárodnú zmluvu zameranú výlučne na ochranu pamiatok pri ozbrojených konfliktoch. Vyzýva zmluvné štáty, aby prijali opatrenia na ochranu kultúrnych hodnôt a stanovuje minimálnu úroveň ich ochrany. Okrem iného sa tiež venuje aj problematike pamiatok ako vojnovej koristi.

Dohovor vychádza z predchádzajúcich medzinárodných dokumentov a rozširuje ustanovenia, ktoré boli prijaté na rôznych konferenciách zameraných na pamiatkovú starostlivosť. Jeho základnou premisou je presvedčenie, že poškodzovanie kultúrnych statkov, nech už patria akémukoľvek národu, predstavuje poškodenie kultúrneho dedičstva ľudstva. K svetovej kultúre totiž prispieva každý jeden národ na Zemi. Ochrana pamiatok sa podľa tohto dokumentu musí začať už v dobe mieru. V súvislosti s ochranou pamiatok zaviedol pojmy základná a osobitná ochrana.

Vojenská technika sa neustále zdokonaľovala. K tomu prispela najmä modernizácia leteckej, raketovej a delostreleckej techniky. Účinky zbraní sa stávali čoraz ničivejšie. Dali sa jednoduchšie

využívať v prospech dosahovania cieľov vojenských operácií. Bojiská sa presunuli aj do mestských aglomerácií, kde priamo ohrozovali aj architektonické pamiatky. V minulosti boli kultúrne pamiatky poškodené bojom väčšinou neúmyselne. S postupujúcou modernizáciou vojenskej techniky sú kultúrne pamätihodnosti čoraz častejšie ničené cielene. Útok na kultúrne dedičstvo predstavuje útok na samotnú spoločnosť. Preto je poškodenie kultúrnych statkov jednotlivých národov zároveň poškodením kultúrneho dedičstva ľudstva ako celku.

Z iniciatívy UNESCO bola zvolaná ďalšia medzinárodná konferencia zameraná na ochranu kultúrneho dedičstva v čase ozbrojeného konfliktu. Na nej mali zmluvné strany posúdiť zmeny vo vedení vojny a ich vplyv na kultúrne hodnoty ľudstva. Táto konferencia sa opäť konala v holandskom Haagu v roku 1999. Na nej bol prijatý Druhý protokol k Haagskemu dohovoru o ochrane kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu (ďalej len „Druhý protokol“). Druhý protokol upravil a rozšíril Dohovor z roku 1954 o nové poznatky a skúsenosti z ozbrojených konfliktov, ako aj z pamiatkovej starostlivosti. Hlavným doplnkom bolo zavedenie pojmu zvýšená ochrana.

Vzhľadom na to, že Slovenská republika je jedným zo signatárov obidvoch dokumentov, bolo dôležité implementovať závery Dohovoru a Druhého protokolu aj do slovenských zákonov a nariadení. Ozbrojené sily SR sú subjektom, ktorého sa ustanovenia Dohovoru aj Druhého protokolu týkajú najviac. A keďže je Slovensko súčasťou Severoatlantickej aliance a jeho ozbrojené sily sa zúčastňujú operácií medzinárodného krízového manažmentu, bolo nutné, aby minister obrany vydal nariadenie, ktoré by reflektovalo všetky doterajšie dohody o ochrane kultúrnych hodnôt ratifikovaných Slovenskou republikou. Závery z Dohovoru a Druhého protokolu boli preto do OS SR aplikované Smernicou Ministerstva obrany SR č. 66/2022, ktorou sa menia a dopĺňajú smernice č. 3/2006 o ochrane kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu v znení smerníc Ministerstva obrany SR č. 97/2009 (ďalej len „Smernice“).

3 IDENTIFIKÁCIA PREDMETOV KULTÚRNEJ HODNOTY POČAS KONFLIKTU

Dôležitým bodom Dohovoru bola problematika identifikácie pamiatok kultúrneho dedičstva. Každý zmluvný štát mal vytvoriť zoznamy vlastného kultúrneho dedičstva. Tieto národné zoznamy mali vytvoriť základ pre zoznam svetového dedičstva. Na jeho základe sa vytvorili aj zoznamy pamiatok určených na ochranu podľa Dohovoru aj podľa Druhého protokolu. Zmluvné strany sa dohodli na symboloch, ktoré majú označovať chránené kultúrne pamätihodnosti počas ozbrojeného konfliktu. Je v záujme každého štátu riadne označiť príslušnú vec alebo objekt, ktorý spadá pod chránené kultúrne dedičstvo. Základným znakom, ktorý má označovať kultúrne pamiatky sa stal dole zahrotený štít uhlopriečne rozdelený na štyri polia kráľovsky modrej a bielej farby. Štít sa skladá z modrého kosoštvorca v spodnej strane štítu, modrého trojuholníka postaveného nad kosoštvorcom tak, aby na každej strane štítu vznikol biely trojuholník. Okrem označovania pamiatok je tento znak používaný aj na označenie personálu, ktorý je zodpovedný za ich kontrolu a ochranu. Tento znak začal používať Medzinárodný výbor Modrého štítu, založený v roku 1996. Jeho úlohou je rozšíriť ochranu a pomoc pre objekty kultúrneho dedičstva, ktoré sú ohrozené vojnou a prírodnými katastrofami. Zamieriava sa najmä na prevenciu udalostí, ktoré by mohli pamiatky ohroziť, ale tiež na prijímanie opatrení v stave núdze a rekonštrukciu po katastrofe.

Obrázok 5: Logo Medzinárodného výboru Modrého štítu

Ochrana kultúrneho dedičstva má podľa Dohovoru a Druhého protokolu tri stupne. Základná ochrana sa vzťahuje na všetky identifikované pamiatky zapísané v Zozname svetového dedičstva UNESCO. Na ich označenie sa používa základný znak Dohovoru, tzv. modrý štít. Osobitná ochrana platí najmä pre úkryty hnutelných kultúrnych hodnôt alebo strediská kultúrneho dedičstva, akými sú napríklad pamiatkové rezervácie. Vzťahuje sa tiež na improvizované úkryty kultúrnych statkov, rovnako ako na ich transporty. Udelenie osobitnej ochrany konkrétnej pamiatke je podmienené dostatočnou vzdialenosťou pamiatky od priemyselných stredísk a akýchkoľvek vojenských objektov. Tie by totiž mohli predstavovať citlivý bod pri vedení konfliktu, či už ide o letiská, stanice či veľké komunikačné línie. Aby bola kultúrnemu statku udelená osobitná ochrana nesmie byť využívaný na vojenské účely. Takto chránené objekty sú označované trojuholníkovým zoskupením modrých štítov (dva navrchu, jeden na spodku). Zvýšená ochrana sa poskytuje takým pamiatkam, ktoré majú mimoriadny význam pre ľudstvo. Na ich označenie sa používa modrý štít ohraničený širokou červenou bordúrou. V Druhom protokole síce nie je zakotvená povinnosť používať tento znak, ale jeho nariadenia odporúčajú zmluvným stranám využívať ho na označenie pamiatok chránených zvýšeným stupňom ochrany. Pamiatky kultúrneho dedičstva chránené osobitnou a zvýšenou ochranou znamenajú pre príslušníkov ozbrojených síl povinnosť zvýšenej ostražitosti pri plánovaní a vykonávaní vojenských operácií. Ani jeden stupeň ochrany neobmedzuje právo ozbrojených síl na kontrolu kultúrneho dedičstva.

Obrázok 6: Znak označujúce kultúrne pamiatky chránené základnou, osobitnou a zvýšenou ochranou podľa Dohovoru a Druhého protokolu

Znaky majú byť viditeľne umiestnené na objektoch vo veľkom formáte. V čase vojnového konfliktu majú ich použitie určiť samotné štáty. Môžu byť umiestnené ako vlajky alebo cedule, môžu byť namaľované na objekt alebo použité v hocijakej inej vhodnej forme. Na transportoch majú byť umiestnené tak, aby boli viditeľné zo zeme aj zo vzduchu. Ak je znak použitý na označenie personálu, musí byť viditeľný a umiestnený samostatne na odev. Osoby chránené Dohovorom musia

mať pri sebe aj preukazy. Vedomý útok na takto označenú osobu alebo objekt sa podľa medzinárodného práva považuje za vojnový zločin. Toto platí len v prípade, ak neexistuje iná možnosť ako splniť svoju úlohu. V domácom prostredí môže byť problematická identifikácia objektov, v ktorých sú uskladnené predmety kultúrneho dedičstva alebo objekty a ich rozmiestnenie v mestskej aglomerácii. Práve v takýchto prípadoch má slúžiť ich označenie na zjednodušenú identifikáciu.

4 ZACHOVÁVANIE KULTÚRNYCH HODNÔT

Zmluvné strany, ktoré prijali Dohovor a Druhý protokol sa zaviazali, že v rámci svojho trestného práva urobia všetky možné opatrenia na ochranu kultúrneho dedičstva. Do toho spadá aj právomoc potrestať osoby, ktoré porušia Dohovor alebo na podobné akcie vydajú rozkaz. Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v § 434 rieši aj otázku ohrozovania kultúrneho dedičstva v ozbrojenom konflikte. Ustanovenie Trestného zákona sa netýka mierového života alebo mierových operácií a misií v zahraničí, na ktorých sa podieľajú Ozbrojené sily SR. Na tri až desať rokov má byť odsúdený každý kto

- vo veľkom rozsahu zničí alebo si privlastní predmety kultúrnej hodnoty chránené medzinárodným dohovorom,
- dopustí sa drancovania, vandalizmu alebo iného zneužitia voči takému predmetu,
- z takého predmetu urobí v rozpore s medzinárodným dohovorom cieľ útoku,
- predmet kultúrnej hodnoty pod zvýšenou ochranou medzinárodného dohovoru alebo jeho bezprostredné okolie využije v rozpore s medzinárodným dohovorom na podporu vojenskej činnosti.

Dohovor teda jasne stanovuje pravidlá na ochranu kultúrnych hodnôt a povinnosti zmluvných štátov. Povinnosť strážiť a chrániť každú štátom uznanú pamiatku má jej vlastník alebo správca. Väčšina pamiatok na Slovensku je vo vlastníctve štátu. Túto povinnosť preto musí implementovať do svojich zákonov, vyhlášok a ustanovení. Slovenská republika má ochranu kultúrnych pamiatok zakotvenú priamo v Ústave. Okrem toho sa ochrane kultúrneho dedičstva venuje viacero zákonov. Napríklad zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty alebo Oznámenia Ministerstva zahraničných vecí SR o prijatí Európskych dohovorov o ochrane archeologického a architektonického dedičstva č. 344/2001 Z. z. a č. 369/2001 Z. z. Právne úpravy týkajúce sa ochrany kultúrnych hodnôt jasne stanovujú povinnosti pre každého občana Slovenskej republiky. Okrem ich ochrany je to predovšetkým prevencia voči ich zanedbaniu alebo poškodeniu. Pre ozbrojené sily, ako subjektu zodpovedného za ochranu Slovenska, to znamená predovšetkým urobiť maximum pre zachovanie kultúrneho dedičstva. Zachovaním sa rozumie najmä zdržanie sa akéhokoľvek správania, ktoré by mohlo ohroziť existenciu kultúrnej pamiatky. Rátajú sa sem bezdôvodné útoky na kultúrne statky alebo ich využívanie na vojenské účely. Je nutné tiež zabrániť aktom vandalizmu voči nim a ich rozkrádaniu. A v prípade vojny platí navyše aj zdržanie sa odvetných opatrení voči kultúrnym statkom nepriateľa.

Zachovávanie pamiatok kultúrneho dedičstva platí pre ozbrojené sily na domácej pôde, ale rovnako aj v operáciách medzinárodného krízového manažmentu, keďže sa riadia zásadami medzinárodne uznaných dohovorov o ich ochrane. Text Dohovoru a Druhého protokolu priamo spomína aj záväzky, ktoré sa týkajú príslušníkov ozbrojených síl jednotlivých zmluvných strán. Sta-

novujú, že už v čase mieru sa majú začleniť do vojenských smerníc ustanovenia, ktoré zabezpečia dodržiavanie zásad, ktoré boli na týchto medzinárodných konferenciách dohodnuté. Dôležitou úlohou, na ktorú majú smernice dbať, je príslušníkom ozbrojených síl vstúpiť do úcty ku kultúre a kultúrnym hodnotám všetkých národov. Táto úloha má byť súčasťou vzdelávacích a výchovných programov vo vzdelávacích inštitúciách OS SR. Okrem toho majú jednotlivé štáty stanoviť službu alebo odborný personál, ktorého úlohou bude zabezpečovať ochranu kultúrneho dedičstva a zvyšovať povedomie o ňom. Na to, aby príslušníci ozbrojených a poriadkových síl rozoznali, že ide o súčasť kultúrneho dedičstva je nutné, aby vedeli tieto pamiatky identifikovať. Problémom sa preto ukazuje identifikácia kultúrneho dedičstva počas výkonu vojenských operácií v zahraničí. Preto je dôležité, aby štáty zaväzujúce sa plniť nariadenia Dohovoru a Druhého protokolu riadne označovali svoje pamiatky dohodnutými znamienkami. V prípade, ak vie profesionálny vojak identifikovať objekt alebo predmet ako súčasť kultúrneho dedičstva musí overiť či ho protivník nevyužíva vo svoj prospech. Ani sám však nesmie využívať daný chránený objekt v prospech plnenia vlastných úloh. Profesionálny vojak teda musí zabezpečiť, aby žiadna pamiatka chráneného kultúrneho dedičstva nebola zbytočne ohrozovaná alebo nebodaj úmyselne ničená.

5 KULTÚRNE DEDIČSTVO POČAS OZBROJENÉHO KONFLIKTU

Predmetom útoku sa môže stať aj kultúrna pamiatka. Dohovor a Druhý protokol obsahujú preto aj nariadenia, ktoré sa týkajú kultúrnych pamiatok využívaných na vojenské účely. Pri vedení ozbrojeného konfliktu niekedy neexistuje žiadna iná možnosť ako splniť úlohu bez ohrozenia existencie pamiatky. Žiadna kultúrna hodnota totiž nie je voči útokom imúnna. O týchto okolnostiach rozhoduje veliteľ operácie na základe všetkých dostupných informácií. Preto sa v Smerniciach nachádza aj rozsiahly zoznam kultúrnych pamiatok na Slovensku, ktoré majú mať zabezpečenú prednostnú ochranu. Okrem toho v súlade s Dohovorom a Druhým protokolom stanovujú základné ochranné opatrenia týchto objektov v prípade útoku. Úlohy vyplývajúce zo Smerníc platia predovšetkým pre prípad vypuknutia konfliktu na území Slovenskej republiky. Primerane sa ale uplatňujú aj vtedy, keď sú príslušníci OS SR vyslaní na plnenie úloh mimo územia SR. V tom prípade však neplatí definícia kultúrneho dedičstva podľa platných ustanovení Slovenskej republiky, ale definícia kultúrneho dedičstva podľa Dohovoru. Je to pochopiteľné, keďže každý štát má právo definovať čo všetko patrí k jeho kultúrnemu dedičstvu a aké kultúrne hodnoty sa zaviazal chrániť. Smernice okrem toho upresňujú niektoré pojmy, ktoré stanovili Dohovor a Druhý protokol. Napríklad pojem nedotknuteľnosť kultúrnych hodnôt. Ide o prijatie takých opatrení, ktoré minimalizujú alebo úplne vylúčia riziko ohrozenia pamiatok. Predovšetkým ide o využitie všetkých dostupných informácií na identifikáciu kultúrneho dedičstva. Nedotknuteľnosť tiež znamená, že kultúrne pamiatky nebudú ničené, zhabané alebo vyplienené. Ozbrojené sily ich tiež nesmú využívať vo svoj prospech. To znamená, že by nemali byť využívané ako pozorovateľne, veliteľské stanovišťa, obranné postavenie či ubytovne.

Pri plánovaní vojenských operácií je nutné brať do úvahy aj kultúrne dedičstvo. Okrem povinnosti chrániť ho sú v súvislosti s ním v Smerniciach definované aj pojmy vojenský cieľ a vojenská nevyhnutnosť. Objavujú sa v súvislosti s podmienkami zrušenia ochrany kultúrneho dedičstva. Vojenský cieľ môže byť taký objekt, ktorý svojím charakterom, účelom, umiestnením alebo použitím prispieva k vojenskej činnosti. Jeho celkové alebo čiastočné zničenie, obsadenie alebo neutralizovanie predstavuje vojenskú výhodu. Môžu ním byť aj kultúrne statky, ktoré protivník využíva

na vojenské účely. Napríklad pevnosti a hrady sa na tento účel využívajú bežne, hoci je to podľa Dohovoru a Druhého protokolu zakázané.

Vojenská nevyhnutnosť je stav, kedy treba splniť operačnú úlohu, ale neexistuje iný spôsob jej splnenia ako útok proti kultúrnemu dedičstvu alebo jeho využitie v prospech vlastných vojsk. Rozhodnutie o uplatnení vojenskej nevyhnutnosti môže vydať veliteľ práporu alebo vyšší veliteľ. Pri rozhodnutí o uplatnení vojenskej nevyhnutnosti treba brať na vedomie faktory, akými sú eliminácia vysokých strát vlastných vojakov, ohrozenie zdravia civilných obyvateľov a podobne. Za určitých podmienok teda môže dôjsť ku zrušeniu ochrany kultúrnych hodnôt. Všetky režimy ochrany je však možné zrušiť len po vyhlásení vojenskej nevyhnutnosti. Aj tú však môže veliteľ vyhlásiť len vtedy, ak je presvedčený, že protivník využíva objekt chránený Dohovorom a Druhým protokolom na vojenské účely. Vtedy pamiatka nadobúda charakter vojenského cieľa.

Zrušenie ochrany však neznamená pokyn k útoku na kultúrne hodnoty. Kultúrne dedičstvo sa môže stať terčom útoku len v prípade, ak je útok jediným spôsobom, ktorým sa skončí jeho použitie na vojenské účely. Musia sa preto najprv vyčerpať všetky ostatné možnosti, ktorými sa ukončí využívanie objektu na vojenské účely. Zároveň musia byť prijaté všetky možné opatrenia, aby sa minimalizovalo alebo najlepšie úplne predišlo jeho poškodeniu. Veliteľ musí teda zohľadniť aj vhodný výber spôsobu útoku na kultúrnu pamiatku. Základným pravidlom pri rozhodovaní o využití pamiatky na vojenské účely však ostáva zachovanie kultúrnych hodnôt v priestore bojových činností v čo najväčšej možnej miere. Vojaci a personál plniaci úlohy v rámci vojenskej operácie teda nesmú viesť útok na označené kultúrne statky, využívať ich ako úkryt alebo iným spôsobom ohrozovať zachovanie kultúrnych hodnôt bez výslovného rozkazu veliteľa.

V podmienkach Dohovoru je uvedené, že strany bojujúce v konflikte sa zaviazali pri plánovaní a vykonávaní útočných operácií urobiť všetko čo je v ich silách, aby si overili, že ciele, ktoré majú byť napadnuté, nie sú chránenými kultúrnymi hodnotami. Bojujúci musia prijať všetky možné ochranné opatrenia pri výbere prostriedkov a metód útoku s cieľom zamedziť alebo aspoň minimalizovať náhodné poškodenie kultúrnych statkov. Ak sa očakáva, že vojenská výhoda, ktorú jedna strana získa poškodením alebo zničením kultúrnej hodnoty je neúmerná tomuto aktu, veliteľ by nemal prijať rozhodnutie o útoku voči nemu. Koniec-koncov, veliteľ by sa mal vždy snažiť zabrániť útoku, ktorého cieľom sú kultúrne hodnoty chránené Dohovorom.

Smernice upravujú realizáciu Dohovoru a Druhého protokolu pre potreby Ozbrojených síl SR. Aj v súčasnosti sú vojenské konflikty veľkou hrozbou pre kultúrne dedičstvo. Ukázalo sa to počas vojny v Chorvátsku, počas nedávnej občianskej vojny v Sýrii aj počas vojny na Ukrajine. Za ničením kultúrnych hodnôt stojí nevedomosť alebo slepá nenávisť k inej kultúre. Je preto dôležité, aby príslušníci OS SR boli vzdelávaní v problematike ochrany kultúrneho dedičstva počas ozbrojených konfliktov. Kultúrne dedičstvo je nenahraditeľným bohatstvom ľudstva a prostriedkom na pamätanie si vlastnej minulosti. Jeho zachovanie a chránenie preto musí byť prioritou aj v krízových situáciách.

6 ZÁVER

Kultúrne dedičstvo ľudstva pripomína vývoj ľudskej rasy od jej vzniku až po súčasnosť. Vďaka predmetom kultúrnej hodnoty si jednotlivé spoločnosti uchovávajú svoju jedinečnú identitu. Ak chce niekto zničiť iný národ musí zničiť aj pocit spolupatričnosti jeho príslušníkov k nemu. To najlepšie dokáže vďaka zničeniu národného bohatstva. Preto je dôležité, aby bolo kultúrne de-

dičstvo poriadne chránené. Ozbrojené sily jednotlivých štátov preto majú neľahkú úlohu brániť nielen ľudí a krajinu, ale v prenesenom význame aj celú pamäť národa. Príslušníci ozbrojených síl musia mať prehľad o dokumentoch, ktoré zabezpečujú ochranu kultúrnych statkov. Musia sa vzdelávať, aby mohli plnohodnotne brániť kultúrne hodnoty, ktoré utvárajú jednotlivé národy, aj ľudstvo samo. Musia byť dostatočne empatickí na to, aby si uvedomovali, že ničenie pamiatok znamená ničenie ľudstva. Ochrana kultúrneho dedičstva je preto zabezpečovaná množstvom dohovorov, protokolov, vyhlášok či smerníc, a to na medzinárodnej či národnej úrovni. Časom sa ochrana kultúrnych hodnôt preniesla z materiálnych hodnôt aj na duchovné, ktoré sú taktiež ohrozované konfliktmi a pokusmi o ich zničenie. Ľudstvo však vďaka kultúre pretrvá aj naďalej, a to aj vďaka snahám odvážnych ľudí, ktorí robia všetko pre to, aby bolo kultúrne dedičstvo zachovávané a chránené.

„Boli časy, keď zachovávanie kultúrnych hodnôt bolo o záchrane tej-ktorej starej budovy, ale tie časy sú preč. Zachovávanie kultúrnych hodnôt je o zachraňovaní komunit a hodnôt, ktoré stelesňujú.“

Richard Moe

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Berlínsky palác poškodený spojeneckým bombardovaním na konci druhej svetovej vojny

Dubrovník v Chorvátsku bombardovaný počas občianskej vojny v Juhoslávii v roku 1991

Buddha z Bámjánu v Afganistane zničený Talibanom v marci 2001.
Dnes už existuje iba jeho holografická projekcia

Križiacky hrad Krak des Chevaliers bol zbombradovaný Islamským štátom počas občianskej vojny v Sýrii v roku 2013

Bélov chrám v sýrskej Palmýre bol zničený počas sýrskej občianskej vojny v roku 2015

Ninive v Iraku, jedno z najstarších miest na svete bolo zničené Islamským štátom v roku 2016

Kostol svätého Porfýria v Gaze zničený počas izraelských náletov v roku 2023

Svätohorská lavra je jednou z vyše 900 zničených lokalít kultúrneho dedičstva na Ukrajine od vypuknutia vojny vo februári 2022

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva. Schválené Národnou radou Slovenskej republiky uznesením z 28. februára 2001 č. 1292.

HRABOVSKÁ, A.: *Ochrana kultúrnych statkov během ozbrojeného konfliktu : Diplomová práce*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2018. 68 s.

JANGL, Š.: Ochrana kultúrneho dedičstva počas ozbrojených konfliktov. In: *Krízový manažment* [online]. 2020, roč. 19, č. 2, s. 68-77 [cit. 2024-10-24]. Dostupné na internete: <<https://krm.uniza.sk/pdfs/krm/2020/02/09.pdf>>.

KAČÍREK, Ľ.: *Kultúrne dedičstvo Slovenska : Vysokoškolské skriptá*. 1. vyd. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2016. 116 s. ISBN 978-80-89881-05-5.

NEMEC, M.: *Kultúrne dedičstvo ako odkaz : jeho dokumentácia, identifikácia a interpretácia (na príklade tradičnej ľudovej kultúry) : Dizertačná práca*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014. 116 s.

Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 304/2004 Z. z., o prijatí Druhého protokolu k Haagskemu dohovoru o ochrane kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu z roku 1954.

Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 344/2001 Z. z., o prijatí Európskeho dohovoru o ochrane archeologického dedičstva.

Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 369/2001 Z. z., o prijatí Európskeho dohovoru o ochrane architektonického dedičstva.

PETŐCZ, K.: *Helsinská konferencia (1975) a jej ľudskoprávne dimenzie*. 1. vyd. Bratislava : Helsinský výbor pre ľudské práva na Slovensku, 2015. 80 s. ISBN 978-80-972220-4-8.

Smernica Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 66/2022, ktorou sa menia a dopĺňajú smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 3/2006 o ochrane kultúrnych hodnôt v prípade ozbrojeného konfliktu v znení smerníc Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 97/2009.

Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.

Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 94/1958 Sb. o Dohovore na ochranu kultúrnych statkov za ozbrojeného konfliktu a Protokole k nemu.

Zákon č. 206/2009 Z. z. Zákon o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov.

TÉMY NA VEDENIE ZÁVEREČNEJ DISKUSIE

1. Ako by ste charakterizovali kultúrne dedičstvo vy?
2. Máte vo svojom okolí kultúrnu pamiatku, o ktorej ste presvedčení, že by mala mať zvýšenú alebo osobitnú ochranu?
3. Poznáte vo svojom okolí budovy a miesta, ktoré by mali slúžiť ako úkryt hnutelných kultúrnych pamiatok?
4. Akým spôsobom by ste zvyšovali povedomie o kultúrnom dedičstve iných národov?
5. Aké ďalšie kroky by ste navrhovali v rámci medzinárodnej ochrany kultúrneho dedičstva?